

ศิลป์และโบราณคดีในประเทศไทย เล่ม ๒

Art And Archaeology In Thailand II

กรมศิลปากรจัดพิมพ์

เนื่องในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

พระชนมายุครบ ๔ รอบ

วันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๘

Published by the Fine Arts Department in Honour of the
King's Birthday,
December 5, 1975.

สารบัญ Contents

คำนำ

อริบตีกรรมศิลปากร.....	
ประโยชน์ของวิชาประวัติศาสตร์ศิลป์และโบราณคดีตะวันออก	
สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินทรเทพรัตนสุภา.....	๑
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และงานพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ	
จิรา จงกล.....	๗
ใบเสมาสลักเล่าเรื่องสมัยลพบุรีในพิพิธภัณฑ์สถานฯ	
Three carved stone slabs of Lopburi style in the Bangkok National Museum (Summary)	
ศาสตราจารย์ ม.จ. สุภทรดิศ ดิศกุล.....	๒๗
Professor M.C. Subhadradis Diskul.....	๓๔
พิธีเส่นเฮือนของโซ่ง	
Propitiation of the ancestors (Senhya : n) among the song people	
มณีรัตน์ ท้วมเจริญ.....	๓๖
Maneerat Thoumchareon.....	๔๕
ข้อสังเกตเกี่ยวกับอวโลกิเตศวรสลักร ศิลปลพบุรี ของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร	
จรรยา มาณะวิท.....	๕๑
ปืนใหญ่จากสมบัติใต้ทะเล	
ศาสตราจารย์นายแพทย์ สำราญ วังศพำห์.....	๕๗
จารึกหลักใหม่จากบริเวณจังหวัดลพบุรี	
Une nouvelle inscription de la région de Lopburi	
อุไรศรี วรสาริน.....	๖๓
Uraisi Varasarin.....	๗๐

ใบเสมาสลักเล่าเรื่องสมัยลพบุรี ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัทราวดี ดิศกุล

ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ห้องลพบุรี มีใบเสมาศิลาสมัยลพบุรี ซึ่งมีภาพสลักประกอบอยู่ ๓ แผ่น ที่เรียกว่าใบเสมาในทันทีเพราะเหตุว่ามีรูปร่างคล้ายใบเสมาที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามียอดแหลม แต่เดิมจะใช้เป็นใบเสมาหรือไม่ก็ไม่สามารถจะทราบได้ ใบแรกสร้างขึ้นในพุทธศาสนาเถรวาท อีกสองใบสร้างขึ้นในศาสนาพราหมณ์ ดังจะพรรณนาต่อไป

ใบแรกสลักด้วยศิลาทรายสีชมพู สูง ๑๑๙ ซม. กว้าง ๖๕ ซม. และหนา ๔๖ ซม. สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิตประทานแก่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ ด้านหน้าสลักเป็นพระพุทธรูปนาคปรกปางสมาธิ ขัดสมาธิราบ มีนาค ๗ เศียรอยู่เหนือพระเศียรของพุทธรูป และมีขนดนาค ๓ ชั้นอยู่เบื้องล่าง พระพุทธรูปครองจีวรห่มคลุมเรียบร้อยไม่มีม้วน ใบเสมาแผ่นนี้มีร่องรอยของรักสีดำและสีแดงติดอยู่ พระพักตร์ของพระพุทธรูปค่อนข้างเล็กแต่พระนลาฏผายออก มีเส้นเล็กๆ คล้ายไรพระศกอยู่เบื้องล่างของพระเกศา ขมวดพระเกศา มีขนาดเล็ก เกตุมาลาสอบขึ้นข้างบน และมีรัศมีรูปบัวตูมอยู่บนยอด พระเนตรฝังด้วยมุก และที่พระหนุมีรอยผ่าแบ่งครึ่ง ที่บนพระองค์มีขอบสบงสลักเป็นเส้นนูน ๒ ชั้น และที่ข้อพระบาทก็มีขอบสบงสลักอยู่เช่นเดียวกัน เศียรนาคแต่ละเศียรมีรัศมีรอบเศียรของตนเอง คือยังไม่แผ่รวมติดกันเป็นแผ่นเดียว ตั้งในศิลปะขอมสมัยนครวัด (ราว พ.ศ. ๑๖๕๐-๑๗๐๐) เศียรด้านข้าง ๖ เศียรมองขึ้นไปยังเศียรกลางซึ่งมีขนาดใหญ่กว่า คอของนาคแต่ละคอประดับด้วยลายดอกบัว ๑ ดอก ขนดนาค ๓ ชั้น มีลายเกตุประดับ แต่สิ่งที่แปลกก็คือด้านหน้า ขนดนาคมีรูปสตรียืนอยู่เหนือฐาน ซึ่งมีส่วนกลางสอบเข้าภายใน รูปสตรีนี้เกล้าผมเป็นมวยสูงอยู่เหนือศีรษะ มีแขน ๒ แขน ยกมือขึ้นถือสิ่งของทั้งสองมือ แต่สิ่งของนั้นก็แลเห็นไม่ชัดว่า

เป็นสิ่งใด ผ่านงูจับเป็นริ้ว ชักชายออกมาเป็นวงโค้งเหนือหน้าทอง ยังไม่สามารถจะตีความหมายได้ว่าสตรีรูปนี้หมายถึงผู้ใด ถ้าจะเดาก็อาจจะเดาได้ว่าเป็นแม่พระธรณี ทั้งพระพุทธรูปนาคปรกและรูปสตรีสลักอยู่ในซุ้ม ซึ่งประกอบด้วยเสาสี่เหลี่ยม ๒ เสา มีฐานและบัวหัวเสา และมีซุ้มอยู่ข้างบน ซุ้มนี้ประกอบด้วยลายวงโค้งเล็กๆ ๗ วง เหนือนี้มีใบระกา ๑๑ ใบปรากฏอยู่ ใบกลางมีขอบสลักเป็นเส้นคู่ ที่ปลายทั้งสองด้านของซุ้มมีลายขมวดม้วนเข้า และมีลายใบระกาเล็กๆ อยู่เหนือซุ้มอีกต่อหนึ่ง ลายหลังนี้อาจลายมาจากลายนาคหันหัวออกก็ได้ (รูปที่ ๑)

ด้านข้างด้านขวาของพระพุทธรูปสลักเป็นรูปบุรุษและสตรียืนอยู่ในวงโค้งซึ่งสลักเป็นช่องลึกเข้าไปภายในเหนือศิลา ซ่อนกันอยู่ ๒ รูป รูปบนเป็นรูปบุรุษซึ่งคงเป็นรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ๔ กร แต่สัญลักษณ์เหนือมวยเกศาซึ่งอาจเป็นรูปพระธยานิพุทธอมิตาภะปางสมาธิก็แลเห็นไม่ชัด อย่างไรก็ตามสิ่งที่ทรงถืออยู่ในพระหัตถ์ก็แสดงให้เห็นว่ารูปนี้คงเป็นรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ๔ กรอย่างแน่นอน คือพระหัตถ์ขวาบนถือลูกประคำ พระหัตถ์ขวาล่างถือดอกบัว พระหัตถ์ซ้ายบนถือหนังสือ และพระหัตถ์ซ้ายล่างถือคนโทน้ำ ทรงผ้าโจงกระเบนจับเป็นริ้ว มีชาย ๒ ชายห้อยอยู่ข้างหน้า และยังมีชายผ้าเป็นรูปวงโค้งห้อยอยู่หน้าบนพระองค์อีก ถ้ารูปบุรุษข้างบนนี้เป็นรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ๔ กรแล้วรูปสตรี ๒ กรเบื้องล่างก็อาจเป็นรูปนางคาราชายาของพระองค์ เก่าผมมวยอยู่เหนือเศียร หัตถ์ขวาแสดงปางประทานอภัย และหัตถ์ซ้ายแสดงปางประทานพร ูงผ้าจับเป็นริ้ว มีชายชักเป็นวงโค้งออกมาหน้าบนเอน (รูปที่ ๒)

ด้านหลังคือด้านตรงข้ามกับพระพุทธรูปนาคปรก สลักเป็นรูปบุรุษ ๘ กร ยืนอยู่ในซุ้ม ซึ่งด้านบนสลักเป็นขอบซ่อนกัน ๒ ชั้น ชั้นบนมีส่วนกลางแหลม ยืนเหนือฐานบัวคว่ำบัวหงายซึ่งมีเกสรบัวประกอบ มีพระพุทธรูป ๒ องค์ ปางสมาธิขนาดเล็กอยู่ในซุ้มเบื้องบน ๒ ข้างของศีรษะ น่าเสียดายที่สัญลักษณ์เหนือมวยผมของรูปบุรุษนี้กลบเลือนไปเสียอีก จนไม่อาจทราบได้แน่ว่าเป็นรูปพระธยานิพุทธอมิตาภะปางสมาธิซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรหรือพระเจดีย์อันเป็นสัญลักษณ์ของพระโพธิสัตว์ศรีอาริยมณฑลไทรย อย่างไรก็ตามสิ่งที่ถืออยู่ในมือก็อาจแสดงให้เห็นได้ว่ารูปบุรุษนี้คือรูปพระโพธิสัตว์โอมฆบาศ ซึ่งเป็นปางหนึ่งของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ในหนังสือเรื่องคำแนะนำเกี่ยวกับการศึกษา

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร (Introduction à l'Etude d'Avalokitesvara) ของนางสาวเคอ-
มัลมาน (Marie-Thérèse de Mallmann) ซึ่งตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑ ในหน้า ๑๖๘ เธอได้
กล่าวถึงพระโพธิสัตว์อโฆฆบาศไว้ว่า “ข้าพเจ้าขอเรียกประติมากรรมเหล่านี้ว่า พระอโฆฆบาศ
(ผู้ถือบ่วงบาศเป็นประจำ) ซึ่งมีอยู่บ่อย ๆ เกี่ยวกับรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรนอกประเทศ
อินเดีย ทั้งนี้คงอาจเห็นได้จากการปรากฏมีบ่วงบาศอยู่ในหัตถ์ซ้ายข้างหนึ่ง และอีกสอง
หัตถ์ซ้ายทรงถือบัวชมพูบาน (บัวทมะ) และหม้อน้ำมนต์ตามลำดับ หัตถ์ขวา ๓ หัตถ์ทรงถือ
ลูกประคำ ลูกแก้ว (รัตนะ) และแสงปางประทานพรตามลำดับ” อย่างไรก็ตามเธอก็ได้กล่าวไว้
ด้วยว่าในรูปพระโพธิสัตว์อโฆฆบาศบางรูปพระหัตถ์ซ้ายที่ ๓ ก็ถือหนังสือ

สำหรับรูปพระโพธิสัตว์อโฆฆบาศของเราทรงมี ๘ กร และทรงถือสิ่งต่าง ๆ ดังต่อไปนี้
ไปนคือ หัตถ์ขวามือถือลูกประคำหรือบ่วงบาศ แต่ในที่นี้น่าจะเป็นบ่วงบาศมากกว่า เพราะ
หัตถ์ซ้ายบนถือลูกประคำอยู่แล้ว จึงจะได้เห็นต่อไป หัตถ์ขวาถือลงมาถือหนังสือ หัตถ์
ขวาที่ ๓ ไม่ชัด หัตถ์ขวาล่างแสงปางประทานพร หัตถ์ซ้ายบนสุดถือลูกประคำ ซ้ายถือลงมา
ถือเครื่องมือซึ่งมีรูปร่างคล้ายหม้อ (?) หัตถ์ซ้ายที่ ๓ ถือคนโทน้ำ และหัตถ์ซ้ายล่างแสง
ปางประทานพร ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่ารูปนี้คือรูปพระโพธิสัตว์อโฆฆบาศ พระองค์
อาจทรงสวมรัดเกล้าหรือกะบังหน้าด้วยแต่ก็แลเห็นไม่ชัด ทรงผ้าโจงกระเบนจีบเป็นริ้ว มีชาย
ผ้า ๒ ชายห้อยอยู่เบื้องหน้า ซึ่ง ณ ที่นี้แลเห็นได้อย่างชัดเจนว่าชายผ้าชั้นล่างนั้นยังมีได้ลง
มาเท่ากับขอบของผ้านี้ ทั้งในศิลปะขอมสมัยนครวัด และยังมีขอบผ้าเป็นวงโค้งห้อยอยู่เบื้อง
หน้าของบันพระองค์ด้วย

รูปสตรีเบื้องล่างยืนอยู่เหนือฐานนูนของโบสถ์ ไม่มีฐานเป็นพิเศษดังรูปสตรีหน้า
ขนาดใต้พระพุทธรูป มี ๕ เศียร ๑๐ กร หัตถ์ขวาถือขอช้าง (?) หัตถ์ขวา ๒-๔
ไม่แน่เพราะชำรุดมาก หัตถ์ขวาล่างแสงปางประทานพร หัตถ์ซ้ายบนถือดอกบัว หัตถ์ซ้าย
๒-๔ ไม่แน่ หัตถ์ซ้ายล่างถือดอกบัวรูปร่างกลมหรือดวงแก้ว (รัตนะ) นุ่งผ้าจีบเป็นริ้วมี
ชายผ้าเป็นวงโค้งอยู่หน้าบนเอว รูปนี้อาจเป็นรูปของนางปรัชญาปารมิตา เพราะในพุทธศาสนา
ลัทธิมหายาน ชอบสลักเข้ากับพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร นอกจากนี้ในหนังสือเรื่องเทพใน
พุทธศาสนาทางภาคเหนือ (The Gods of Northern Buddhism) ของนางสาวเกตตี (Alice
Getty) ซึ่งตีพิมพ์ซ้ำเป็นครั้งที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ ก็ได้กล่าวไว้ในหน้า ๑๓๒ ว่า “นางปรัชญา-

ปารมิตามักอยู่รวมเป็น ๓ องค์ กับพระพุทธรูปและรูปพระโพธิสัตว์โลกेश্বর ในลักษณะนี้ นางอาจมีตั้งแต่ ๑-๕ เศียร และ ๔-๑๐ กร ถือดอกบัว หนังสือ ศรและลูกศร ลูกประคำ ในขณะที่หัตถ์อื่น ๆ ก็อาจแสดงปางต่าง ๆ” ด้วยเหตุนี้เราจึงอาจถือได้ว่ารูปสตรีได้รูปพระโพธิสัตว์โอฆะมาศนี้คือรูปนางปรัชญาปารมิตา (รูปที่ ๓)

ด้านข้างด้านซ้ายของพระพุทธรูปสลักรูปบุรุษและสตรียืนซ้อนกันอยู่ภายในซุ้ม ซึ่งส่วนยอดประกอบด้วยวงโค้ง ๓ วง ตั้งในภาพสลักด้านข้างด้านขวา รูปบุรุษด้านบนคงเป็นรูปพระโพธิสัตว์วัชรปาณีอย่างแน่นอน เพราะมีลักษณะดังต่อไปนี้คือ หน้าเป็นยักษ์ นัยน์ตาโปน ปากแเสยะ สวมกะบังหน้าอยู่หน้ามวยผมและยื่นถ่างขามี ๔ กร หัตถ์ขวาบนถือตะบองหรือคทา หรือพระขรรค์ หัตถ์ขวาล่างถือวัชระ หัตถ์ซ้ายบนถือบ่วงบาศ และหัตถ์ซ้ายล่างถือกระดิ่งมีคำม เป็นวัชระอยู่เหนือบั้นพระองค์ ทรงผ้าโจงกระเบนจีบเป็นริ้ว มีขอบผ้ารูปวงโค้งชักออกมาเหนือ บั้นพระองค์ และมีชายผ้า ๒ ชั้นห้อยลงมาเบื้องหน้า พระโพธิสัตว์นี้ประทับยืนอยู่เหนือฐาน เช่นเดียวกับรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ๔ กร บนด้านข้างด้านขวา สำหรับรูปสตรีเบื้อง ล่างสวมกะบังหน้าอยู่หน้ามวยผมที่เกล้าสูงขึ้นไป มี ๔ กร หัตถ์ขวาบนถือดอกบัว หัตถ์ขวาล่างยกขึ้นแสดงปางประทานอภัย หัตถ์ซ้ายบนถือลูกประคำ หัตถ์ซ้ายล่างยกขึ้นแสดงปาง ประทานอภัยเช่นเดียวกัน นุ่งผ้าจีบเป็นริ้ว ชักชายเป็นวงโค้งออกมาเบื้องหน้า จะเป็นคักคิ (กำลังแรง) หรือชายาของพระโพธิสัตว์วัชรปาณี ชื่อนางสุชาดาซึ่งที่มีกล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง เทพในพุทธศาสนาทางภาคเหนือ หน้า ๕๐ หรือไม่ ก็น่าจะได้อันควักกันต่อไป (รูปที่ ๔)

สำหรับอายุของโบสถ์ในพุทธศาสนาที่มหายานแผ่นดินนี้อาจนำไปเปรียบเทียบ กำหนดอายุได้กับประติมากรรมของขอมซึ่งนักปราชญ์ฝรั่งเศสได้เคยกำหนดไว้แล้ว มีบางท่าน กล่าวว่าผ้านุ่งของประติมากรรมรูปบุรุษคือผ้าโจงกระเบนจีบเป็นริ้ว มีชายผ้าห้อยอยู่ข้างหน้า ๒ ชาย และมีขอบผ้าชักออกมาเป็นวงโค้งอยู่เหนือบั้นเอวนั้นเหมือนกับผ้าในศิลปะขอมสมัย เกาะแกร์(ราว พ.ศ. ๑๔๕๐-๑๕๐๐) อย่างไรก็ดี ผ้าของสตรีก็เหมือนกับศิลปะขอมสมัยคลัง (ราว พ.ศ. ๑๕๐๐-๑๕๕๐) มากกว่า วิวัฒนาการของรัศมีนาค ก็มีมากยิ่งขึ้นกว่าสมัยเกาะแกร์ นอกจากนี้พระพุทธรูปนาคปรกเองก็อาจนำไปเปรียบเทียบกับเสาศิลาซึ่งสลักเป็นพระพุทธรูปนาคปรก และค้นพบที่พนมสรก (Phnom Srok) ในประเทศกัมพูชาได้เช่นเดียวกัน เสาศิลาชั้นนี้ปัจจุบันรักษาอยู่ในพิพิธภัณฑ์ที่เมตต์ กรุงปารีส และสลักเป็นรูปพระโพธิสัตว์วัชรปาณีประกอบด้วย

เสาศิลาตันหนึ่งนักปราชญ์ฝรั่งเศสกำหนดให้อยู่ในศิลปะขอมสมัยคลัง เช่นในหนังสือเรื่องคู่มือทางโบราณคดี ประเทศกัมพูชา (Manuel d'Archéologie, Le Cambodge) ของศาสตราจารย์ บวสเซอร์ลีเย่ (Jean Boisselier) ซึ่งตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ หน้า ๒๗๒ รูปที่ XLII, 3 และกำหนดอายุราว พ.ศ. ๑๕๓๒

อย่างไรก็ดีพระพุทธรูปนาคปรกซึ่งสลักอยู่บนเสาศิลาตันดังกล่าว ก็มีลักษณะแตกต่างไปจากพระพุทธรูปนาคปรกบนใบเสมาแผ่นนี้ คือ พระองค์อวบอ้วนกว่า และมีขนาดเพียง ๒ ขนาดเท่านั้น พระพุทธรูปนาคปรกบนใบเสมาศิลาในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร มีลักษณะของศิลปะขอมสมัยบาปวน (ราว พ.ศ. ๑๕๕๐-๑๖๕๐) เข้ามาปะปนบ้างแล้ว เช่น พระเนตรฝังมุกซึ่งสมัยบาปวนนิยมฝังด้วยโลหะ เช่นทองหรือเงิน พระหนุมิเส้นมาผ่ากลางขนาด ๓ ซม. รวมทั้งผ้านุ่งของสตรีดังกล่าวมาแล้ว ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงใคร่กำหนดอายุของใบเสมาสลักแผ่นนี้ว่าอยู่ในศิลปะสมัยลพบุรี สลักขึ้นราวกลางหรือปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ และคงสลักขึ้นภายในประเทศไทย ดังอาจเห็นได้ว่ารูปพระพักตร์และลักษณะพระเศียรของพระพุทธรูปนั้นไม่เหมือนกับพระพุทธรูปขอมที่สลักขึ้นในประเทศกัมพูชา

ยังมีใบเสมาสลักภาพอีก ๒ แผ่นซึ่งจะกล่าวถึงในที่นี้ ทั้งสองแผ่นได้มาจากศาลสูงคือศาลพระกาฬที่จังหวัดลพบุรี สลักขึ้นในสมัยเดียวกันคือสมัยลพบุรี แต่สลักจากหินปูนสีเทาซึ่งเป็นที่นิยมกันในสมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๑ หรือ ๑๒-๑๖) แทนที่ศิลาทรายซึ่งเป็นที่นิยมกันในสมัยลพบุรี เหตุนี้จึงคงสลักจากศิลาที่ใช้กันมาแล้วในสมัยทวารวดี โดยเฉพาะใบเสมารูปสลักเทพธิดา ๒ องค์ ซึ่งจะกล่าวต่อไปนั้น เห็นได้อย่างชัดเจนว่าสลักจากเสา ๘ เหลี่ยมสมัยทวารวดี

ใบเสมาแผ่นแรกสูง ๙๖.๕ ซม. กว้าง ๔๖ ซม. ความหนารวมทั้งฐานด้านหน้า ๔๔.๕ ซม. สลักเป็นรูปพระพรหมกำลังยืนอยู่ภายในซุ้ม ซุ้มมีลักษณะคล้ายกับซุ้มเหนือพระพุทธรูปนาคปรกในใบเสมาแผ่นที่ ๑ ที่กล่าวมาแล้วแต่มีลวดลายประดับมากยิ่งขึ้น ซึ่งแสดงว่าอยู่ในสมัยหลังกว่า มีเสาสี่เหลี่ยม ๒ เสา ซึ่งมีบัวหัวเสาและฐานเช่นเดียวกันแต่มีขนาดสูงชันซุ้มข้างบนก็มีลักษณะคล้ายคลึงกันแต่มีเครื่องประดับมากขึ้น แม้วงโค้งที่ประกอบเป็นซุ้มจะลดจำนวนลงเหลือเพียงวงโค้งขนาดใหญ่ ๓ วง แต่ก็มีลวดลายประดับมากขึ้น คือภายในแบ่งเป็นแนว ๓ แนวแทนที่จะเป็นพื้นเรียบดังแต่ก่อน ใบระกาเหนือซุ้มเพิ่มขึ้นเป็น ๑๓ ใบ แทนที่

๓๒

จะเป็น ๑๑ ใบ และทุกใบประกอบด้วยขอบเป็นเส้นคู่แทนที่จะมีแต่เพียงบนใบกลางเพียงใบเดียว ปลายที่มุมเหนือบัวหัวเสาแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า คงกลายมาจากลายเศียรนาคที่หันหัวออกกายพวงอุบะ ภายในมีพระพรหมกำลังยืนอยู่ แลเห็นพัคตร์เพียง ๓ พักตร์ ทรงสวมกะบังหน้าคาตอยู่เหนือพระนลาฏ และมงกุฎยอดแหลมครอบมวยเกศาคอยู่ กะบังหน้าประกอบด้วยลายประจำยามอยู่กลางระหว่างลายแนวลูกประคำ ๒ แนว มีลายใบไม้สลักกับลายบัวขาบสลักอยู่บนยอดกระบัง มงกุฎพัคตร์กลางแบ่งออกเป็น ๔ ชั้น คือลายลูกประคำ ๑ แนว ลายใบไม้สลักบัวขาบ ๒ แนว และมียอดเป็นรูปบัวตูม ระหว่างแนวลายมีเส้นนูนคั่นอยู่ ๓ เส้น มงกุฎยอดเล็ก ๒ ยอด เหลือแนวเพียง ๓ แนว คือตัดลายใบไม้สลักบัวขาบออก ๑ แนว พระพรหมมี ๔ กร หัตถ์ขวาบนถือลูกประคำ หัตถ์ซ้ายบนคงถือช้อน (?) กรล่างทั้งสองกรหักหายไป ทรงกรองศอซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ แนว คือตรงกลางเป็นแนวลายลูกประคำ แนวบนและแนวล่างประกอบด้วยลายคล้ายลายเส้นโค้งปลายขมวดทั้งสองด้าน (ลายเช่นนี้ได้สืบต่อลงไป ในเทวรูปสัมฤทธิ์สมัยสุโขทัยด้วย) มีเส้นนูนเรียบคั่นระหว่างแนวลาย ตัวห้ามกรองศอเป็นลายดอกไม้ ตรงกลางเป็นวงกลมนูนมีลายใบไม้ ๔ ใบประกอบ พาดูรัศมีมีลวดลายเช่นเดียวกับกรองศอ พระซงฆ์ทรงทองพระบาทหนึ่งคู่ ลักษณะผ้าทรงเป็นแบบเดียวกับศิลปะขอมสมัยบาปวนตอนปลายคือทรงผ้าโจงกระเบนสั้นจับเป็นริ้ว ขอบผ้าเว้าลงมากเป็นวงโค้งที่บนพระองค์ และมีชายชกออกมาเป็นขอบเหนือบนพระองค์ทางด้านขวา ทางด้านขวาของพระองค์มีชายสายรัดพระองค์ทำด้วยผ้าห้อยอยู่เหนือต้นพระซงฆ์ และทางด้านซ้ายเป็นปลายชายปกม้วนยื่นขึ้น มา ้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่าประติมากรรมสมัยลพบุรีชนนคองสลักชนที่เมืองลพบุรีนั่นเอง และสลักชนราวระหว่าง พ.ศ. ๑๖๐๐-๑๖๕๐ หรือต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๗ โดยใช้ศิลปะสมัยทวารวดีที่เคยใช้กันมาก่อนแล้ว (รูปที่ ๕)

ใบเสมาอีกแผ่นหนึ่งมีลักษณะคล้ายกับใบเสมาสลักรูปพระพรหมมาก สูง ๑๐๓ ซม. กว้าง ๔๒ ซม. และหนา ๓๐ ซม. สลักเป็นรูปเทพธิดา ๒ องค์ ยืนอยู่ภายในซุ้ม ลักษณะซุ้มเหมือนกับซุ้มเหนือพระพรหม แต่ใบระกาดลดจำนวนลงเหลือเพียง ๑๑ ใบ ไม่มีขอบเป็นเส้นคู่ แต่มีเส้นนูนอยู่ตรงกลางทุกใบ ลวดลายที่ขอบซุ้มเหนือบัวหัวเสาแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า กลายมาจากลายเศียรนาคหันหัวออกกายพวงอุบะ เทพธิดา ๒ องค์นี้แสดงให้เห็นว่าสลักชนตรงกับศิลปะขอมสมัยบาปวนตอนปลาย (ราว พ.ศ. ๑๖๐๐-๑๖๕๐) คือมีเกศาเป็นเกศาถักรวบเป็นมวยมี

รูปที่ ๑
Fig. 1

รูปที่ ๒
Fig. 2

รูปที่ ๓
Fig. 3

รูปที่ ๔
Fig. 4

รูปที่ ๕
Fig. 5

รูปที่ ๖
Fig. 6

รูปร่างค่อนข้างกลมอยู่เหนือเศียร และมีลูกประคำรัศมีอยู่ที่เชิงมวย มีโบริพระศกและพระพักตร์ค่อนข้างเป็นรูปสี่เหลี่ยม ทรงกนกทูลรูปตามแบบขอม แต่พระองค์ไม่ทรงเครื่องอาภรณ์ใด กรขวาห้อยลงทั้งสององค์ หัตถ์ถือก้านบัวตูมมีดอกบัวห้อยอยู่เบื้องล่าง ทรงผ้าถุงจับเป็นริ้ว มีชายหน้านาง ซึ่งมีปลายเป็นรูปหางปลาห้อยอยู่เบื้องหน้า สายรัดองค์ทำด้วยเพชรพลอยมีอุบะสนั้ ๆ ห้อยประดับ ลักษณะเช่นนี้ก็เป็นลักษณะของศิลปะขอมสมัยบาปวนตอนปลายอีก เพราะถ้าเป็นตอนต้นจะเป็นสายรัดองค์ที่ทำด้วยผ้า หัตถ์ซ้ายถือชายพกค่อนข้างสั้นของผ้าทรงไว้ ลักษณะนี้จะนำไปไปยังศิลปะขอมสมัยนครวัด แต่ในสมัยนครวัดชายผ้าจะยาวกว่านี้อีกมาก ถ้านำรูปนี้ไปเปรียบเทียบกับรูปเทพธิดาที่สลักอยู่เหนือเสาชองปราสาทบ้านระแงง อำเภอศรีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์แล้ว ก็จะเห็นได้ว่าภาพที่ปราสาทบ้านระแงงสลักขึ้นหลังกว่าภาพสลักบนใบเสมาแผ่นนี้ เพราะแม้ว่าจะมีชายหน้านางและสายรัดองค์เหมือนกันก็จริง แต่ปลายชายพกที่ปราสาทบ้านระแงง ก็ยาวกว่าบนใบเสมาอย่างมาก ด้านหลังของใบเสมาแผ่นนี้ยังคงมีรูปร่างเป็นเสาศี ๘ เหลี่ยมอยู่ดังที่ศาสตราจารย์ บวสเชอลีเย่ ได้เคยกล่าวไว้ในหนังสือเรื่องประติมากรรมในประเทศไทย (La Sculpture en Thailande) ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๗ หน้า ๑๑๖ และเสานี้แต่เดิมอาจเคยใช้รองรับธรรมจักรศิลาในสมัยทวารวดีก็ได้ ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้อีกว่า ใบเสมารูปเทพธิดา ๒ องค์นี้คงสลักขึ้นที่เมืองลพบุรีราวระหว่าง พ.ศ. ๑๖๐๐-๑๖๕๐ หรือต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๗ และใช้ศิลาที่เคยใช้มาแล้ว ตั้งแต่สมัยทวารวดีเช่นเดียวกัน (รูปที่ ๖)

ข้าพเจ้าหวังว่าบทความเรื่องนี้นคงจะเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้สนใจในศิลปะลพบุรีบ้างไม่มากนักน้อ.

Summary
Three carved stone slabs of Lopburi style in the Bangkok
National Museum

by
Professor M.C. Subhadradis Diskul

In the Lopburi room of the Bangkok National Museum are exhibited three carved stone slabs which will be here described.

The first one is in pink sandstone of 119 × 65 × 46 cm. presented by H.R.H. Prince Paribatra of Nagara Svarga to the Bangkok National Museum in 1932. The front face represents the Buddha in the attitude of meditation and protected by the seven-headed Nāga under a porch of a pavilion. Curiously enough in front of the three coils of the Snake stands a female figurine who is holding indistinct objects in her two lifted arms. This feminine image has not yet been identified (fig. 1).

On the lateral right side (of the Buddha) are carved two standing figurines: a male figure on top of a female one. The male figure is probably Avalokiteśvara though the figurine of Amitābha on his chignon is unclear. He is presumably holding respectively in his four hands a rosary, a lotus, a book and a water-vase. The female under him therefore might be Tārā, his consort, with the right hand in the attitude of dispelling fear and the left one in that of giving boon (fig. 2).

The back part of the slab is also carved with two standing figures of a male and female. The eight-handed male figure might represent Amoghpaśa, one form of Avalokiteśvara, though again the symbol on his hair is very much deteriorated. He is probably holding a noose (pāśa) in his uppermost right hand. The other distinct objects held by the Bodhisattva are a book (in the second right hand from above), a rosary (uppermost left hand), a hammer (?) (second left hand from above) and a water-vase (third left hand from above). The two lowest hands perform the attitude of giving boon. The Bodhisattva is flanked by the small Buddha in meditation on both sides of his head. As for the five-headed and ten-armed female figurine underneath she might represent Prajñāpāramitā. She holds an elephant-hook (?) in her uppermost right hand; displays the attitude of giving boon by her lowest right one and for her left hands she might carry a lotus in her uppermost and a round lotus (?) or a gem in her lowermost. The other objects are undiscernible (fig. 3).

As for the lateral left side (of the Buddha) the male figure on top can be easily identified as Vajrapāṇi from his demoniac facial features and standing attitude as well as the attributes he holds in his four arms: a club or a sword, a *vajra*, a noose and a bell with a *vajra* handle. Could the four-armed female figurine under him be then his consort, Sujatā? She is holding in her upper right hand a lotus, a rosary in

her upper left one and both of her lower arms are lifted in order to perform the attitude of dispelling fear (fig. 4).

For the date of this Mahāyānist stone slab, one can compare for instance the dress of both the male and female figures as well as the meditating Buddha under Nāga to those of the Khmer art already chronologically classified by French scholars. One will notice that they resemble rather closely those of the Khleang (second half of the 10th century) and early Baphuon (early 11th century) styles. This stone slab can therefore be attributed to about, according to the opinion of the author, the end of the 10th or the beginning of the 11th century A.D. It was probably carved in Thailand as the face of the Buddha is quite different from that of the Khmer.

Regarding the other two stone slabs found at the town of Lopburi, one can perceive clearly that they strongly resemble the Khmer late Baphuon style (about the second half of the 11th century A.D.), both in their dress and hair-style. One of them is 96.5 × 46 × 44.5 (including the projecting pedestal) cm. and represents Brahma standing underneath a niche. He is holding a rosary in his upper right hand and probably a ritual spoon (?) in his upper left one. Unfortunately his two lower arms have been broken (fig. 5).

The other slab 103 × 42 × 30 cm. is carved with two figures of standing female divinities also under a niche. They are holding in their right hand the stem of a lotus bud (fig. 6).

It is interesting to note that these two slabs were carved from green limestone which had been very popular during the Dvāravatī period (6th or 7th–11th century A.D.). Especially behind the last slab representing the two female divinities it can be seen clearly that the slab was recarved from an original limestone octagonal column as Professor Boisselier has mentioned in his recent book "La Sculpture en Thaïlande" page 116. This octagonal column might have originally supported a stone Wheel of the Law. Therefore it can be stressed that these last two stone slabs were carved at the town of Lopburi where they were discovered as Lopburi had been an important Dvāravatī town before the Lopburi period.